

زانكۆی سه‌لاحه‌دین - ههولیر
Salahaddin University - Arbil

(پڕۆلی یاسا له کهمکردنهوهی تاوان)

پیشکەش به بهشی کۆمه‌ڵناسی کراوه، وهک به‌شێک له پێداویستییه‌کانی
به‌ده‌سته‌پێانی پروانه‌ی به‌کالۆریوس له زانستی کۆمه‌ڵناسیدا

تویژه‌ر

امیر محمد امین جوهر

سه‌رپه‌رشتیار

د. سه‌ها یونس اسماعیل

٢٠٢٣ - ٢٠٢٤

ههولیر - کوردستان

پيشكه شکردن

○ به خانواده بهريزهكانمان كهوا ههردهم پالنهر و ريئينيشاندهرمان بوونه بو دريژهدان بهخويندن.

○ پيشكشه به دايك و باوك و ههموو خزم و كهسوكارهكانمان و هاوريينانمان.

○ به ماموستا خوشهويستهكانمان كه ههميشه پالپشتمان بوونه.

○ بهشي كوومهناسي زانكووي سهلاحهدين كوئيژي ئاداب.

سوپاس و پیزانین

- سوپاس بۆ خودای گهوره و میهره بان بۆ بهخشینی توانای خویندن و فیربوونمان.
- سوپاسی بی پایان بۆ مامۆستا و سهرپهرشتیاری زۆر بهریز (د. سها یونس اسماعیل)
- سوپاس بۆ دکتوره بهریز مهکان و مامۆستا بهریزهکانی بهشی کۆمهلهناسی که زۆر ماندوو نهناسانه هاوکارییان کردین له پیدانی زانست و زانیارییهکان.
- سوپاس بۆ ههر کهسیک که تا گهیشتن به ئهمرو هۆکار بویت له فیربوونی ههرشتیک له بچوکتیرین تا گهوره ترین زانست که ههموو لای ئیمه گهوره و بهنرخن

پیرست

ژماره	بابهت
أ	پیشکەشکردن
ب	سو پاس و پیزانین
۱	پیشەکی
۲۳_۱	تەوهرە یەكەم : لایەنی تیۆری توێژینهوهکه
۶_۲	بەشی یەكەم : رەهەندەکانی توێژینهوه و دیاریکردنی چەمکەکان
۳	باسی یەكەم : رەهەندەکانی توێژینهوه
۳	یەكەم : گرتی توێژینهوه
۳	دووهم : گرنگی توێژینهوه
۳	سێیەم : ئامانجی توێژینهوه
۶_۴	باسی دووهم : پیناسەکردنی چەمکەکان
۵	یەكەم : یاسا
۵	دووهم تاوان
۶	سێیەم : سەرۆهری یاسا
۱۰_۷	بەشی دووهم : توێژینهوهکانی پیشوه
۸	باسی یەكەم : توێژینهوهی کوردی
۱۰_۹	باسی دووهم : توێژینهوهی بیانی
۲۳_۱۱	بەشی سێیەم : رۆلی یاسا لە کەم کردنەوهی یاسا
۱۳_۱۲	__ یاسا
۱۶_۱۴	__ ئەو دەقانهی که سەرۆهری یاسا لەسەری بنیادنراوه
۱۷	__ شەرعیەتی حوکمی یاسایی
۱۸	__ دادپەرۆهری یاسایی
۲۳_۱۹	__ رۆلی یاسا لە کەم کردنەوهی دیاریدەهی تاوان
_۲۳	تەوهرە یەكەم : لایەنی مەیدانی توێژینهوهکه
۲۶_۲۴	بەشی چوارەم : چوارچۆیهی تیۆری و کار رابیهکانی توێژینهوه
۳۹_۲۸	بەشی پینجەم : شیکردنەوه و خستنەرووی زانیارییهکان
۴۲_۴۰	بەشی شەشەم : ئامانجەکان و پینشنیاری و راسپاردەکان
۴۴_۴۳	لیستی سەرچاوهکان
۴۶_۴۵	پاشکۆ

پیرستی خشتهکان

ژماره ی خشتهکان	خشتهکان	لایپره
۱	رهگزی ئەندامانی توژیڤینهوهکه روون دهکاتهوه	۲۸
۲	تەمەنی ئەندامانی توژیڤینهوهکه روون دهکاتهوه	۲۸
۳	شوینی نیشتهجیپوونی ئەندامانی توژیڤینهوهکه روون دهکاتهوه	۲۹
۴	باری ئابووری ئەندامانی توژیڤینهوهکه روون دهکاتهوه	۲۹
۵	باری خیزانی ئەندامانی توژیڤینهوهکه روون دهکاتهوه	۳۰
۶	ئایا زانیاریت ههیه لهسەر یاسای ولاتی خۆت	۳۰
۷	پیت وایه که یاسا توانای ههیه له کهم کردنهوی تاوانهکان	۳۱
۸	ئایا تاوانباران له ریگهی یاساوه به سزای خۆی دهگات	۳۱
۹	ئایا یاسا لیکولینهوه له تاوانی تاوانباران دهکات	۳۲
۱۰	ئایا تاکهکانی نیو کۆمهڵگا پابهندن به یاساکان	۳۲
۱۱	ئایا تاکهکان دمتوانن پشتی به یاسا ببهستن له چارهسەرکردنی کێشهکانیان	۳۳
۱۲	ئایا یاسا توانیویهتی وا له تاوانباران بکات که تاوهنهکانیان دووباره نهکهنهوه	۳۳
۱۳	پیت وایه که یاسا یهکسانه له دیاریکردنی تاوانهکان	۳۴
۱۴	پیت وایه که یاسا جیاوازی دهکات له نیوان تاوانباراندا	۳۴
۱۵	ئایا یاسا جیاوازی له تاوانی ئافرمهت و پیاوان دهکات	۳۵
۱۶	ئایا یاسا لیکولینهوه له تاوانی مندالانیش دهکات	۳۵
۱۷	پیت وایه که یاسا له کاتی خۆیدا کهیسی تاوانهکه کوتای پیدینیت	۳۶
۱۸	پیت وایه که زیاتر ئافرمهتان زیاتر هانا بو یاسا دهبن	۳۶
۱۹	پیت وایه که یاسا بو کهسانی دهسهلاتدار و بی دهسهلات وهکو یهکه	۳۷
۲۰	پیت وایه که تاوانبارهکان نهو کهسانهکن که نهخویندهوارن	۳۷
۲۱	ئایا یاسا دهچیته نیو کێشه خیل و عهشایرهکانی کۆمهڵگا	۳۸
۲۲	ئایا رازی لهسەر جۆری سزاییهکان بو تاوانباران	۳۸
۲۳	ئایا سزاییهکان به گویرهی تاوانهکانه	۳۸

پیشه‌کی

یاسا پره له ریزگرتن له پاراستنی مافه‌کانی هزاران کهسی سهر زهوی و مسوگرکردنی نازادییه‌کان که تئیدا به بزوتنهر دادهنریت بنه‌مای ماف و نازادیی ده‌وروبهریان به په‌رده‌ی پاراستن به شیوه‌یه‌ک ماف و نهرکه‌کانی ههر نهندامیکی کۆمه‌لگا دیاری ده‌کات و سزای سه‌پاندووه بۆ نه‌وانه‌ی پینشیلی بره‌گه‌کانی ده‌کهن و له یه‌کیکی دیکه‌شه‌وه که نازادی هزاران کهسی سهر زهوی و کۆنترۆل دیاری ده‌کات به شیوه‌یه‌ک که له‌گه‌ل بوونی به‌رژوه‌ندی نه‌وانی تردا گونجاو بئیت سهر‌مرای گرنگی رۆلی یاسا له ژبانی کۆمه‌لایه‌تیدا، لهم روویه‌وه رۆلی سهر‌ومری یاسا وه‌ک ده‌سته‌به‌ریک که له لایهن و ناراسته‌ی جیاوازه‌وه کار ده‌کات به‌دمرده‌خه‌ین له لایه‌که‌وه پاراستنی مافه‌کانی دانیش‌توان که پاراستنی مافه‌کانی گه‌ل پینکه‌هیننیت و له لایه‌کی تره‌وه سهر‌ومری یاسا مسوگره‌ی کاره‌کانی ده‌ولت و ده‌سه‌لاته جینه‌جیکاره‌کان ده‌کات به‌پیتی نه‌وه‌ی که له ده‌ستوورییه کان و یاسا ئاساییه‌کانی ریکه‌ختنی هه‌زاران کاروباری دانیش‌توان دیاری ده‌کات.

ته‌ومره‌ی یه‌که‌م : تایه‌ت به لایه‌نی تیۆری توژی‌ینه‌وه‌که‌یه که بریتیه‌ی له سی به‌شی سهر‌ه‌کی به‌شی یه‌که‌م له دوو باس پینکه‌هیت له باسی یه‌که‌مدا که ره‌ه‌نده‌کانی توژی‌ینه‌وه‌که‌یه له (گرفت و گرنگی و نامانج) ی توژی‌ینه‌وه‌که له خو ده‌گریت وه باسی دووم پیناسه‌کردنی چه‌مه‌که‌گانه که نه‌مانیش (یاسا و تاوان و سهر‌ومری یاسا) یه وه به‌شی دووم توژی‌ینه‌وه‌کانی پینشو له خو ده‌گریت که نه‌ویش دوو باسه باسی یه‌که‌م توژی‌ینه‌وه کوردیه‌کان و به‌شی دووم توژی‌ینه‌وه بیانیه‌کان وه به‌شی سنیهم باس له رۆلی یاسا له کهم کردنه‌وه‌ی تاوان ده‌کات باسی یه‌که‌م (یاسا) و باسی دووم (نه‌وه‌قانه‌ی که سهر‌ومری یاسای له‌سهر بنیادنراوه) و باسی سنیهم (شه‌رعیه‌تی حوکمی یاسای) و باسی چوارهم (دادپه‌روه‌دی یاسا) و (رۆلی یاسا له کهم کردنه‌وه‌ی تاوان)

ته‌ومره‌ی دووم : ته‌ومره‌ی دووم لایه‌نی مه‌یدانی توژی‌ینه‌وه‌که روه‌ن ده‌کاته‌وه به‌شی چوارهم دیت که نه‌ویش چوارچه‌وه‌ی کاراییه مه‌یدانییه‌کانی توژی‌ینه‌وه‌که‌یه به‌لام له به‌شی پینجه‌م دا پیکه‌هاته‌ی خسته‌ته روه‌و شیکردنه‌وه‌ی زانیارییه‌کان ههرچی له کۆتایی به‌ش تایه‌ته به نه‌نجام و دهره‌نجام و پینشیار و راسپاره‌کانی توژی‌ینه‌وه‌که وه لیستی سهر‌چاوه‌کان و پاشکۆ

تەوھرى يەكەم، لايەنى تيۆرى تويژينهوهكه

بەشى يەكەم: رەھەندەكانى تويژينهوهكه و ديارىكردى چەمكەكان

باسى يەكەم: رەھەندەكانى تويژينهوه

يەكەم : گرفتى تويژينهوه

دووهم : گرنكى تويژينهوه

سېيەم : نامانجى تويژينهوه

باسی یه کهم: ره هه نده کانی تو یژینه وه

یه کهم : گرفت ی تو یژینه وه

ئه گهر سهروه ری یاسا به فاکتهری سه ره کی داده نریت بو پاراستنی مافی تاکه کان و دسته بهر کردنی ناز ادیبه کانیان، ئهوا ئه و پر سیاره ی که بو لیکۆ لینه وه له م بو ار هدا سه ره هله دات ئه وه یه: چون رۆلی سهروه ری یاسا له که مکردنه وه یان ریگری کردن له تاوان سه ره هله دات؟ ئایا ته نه ا دهر کردنی یاسا کان له لایهن ده سه لاتی یاسا دانانه وه به مانای بوونی سهروه ری یاسا دیت، یان مه سه له که پئویستی به وه یه که سینک ده قی یاسا پیشکه وتوو ه کان جیبه جی بکات بو ئه وه ی ئیمه له گه ل ئه و سهروه رییه ی که باسی لئوه ده کریت رووبه روو ببینه وه؟ ئه مه یه که ده بیته جی سه رنجی تو یژینه وه که مان

دووهم : گرنگی تو یژینه وه

لیکۆ لینه وه له سه ر رۆلی سهروه ری یاسا له که مکردنه وه ی تاواندا به یه کیک له ته مه ره گرنگه کانی بواری تو یژینه وه ی یاسایی و کۆمه لایه تی داده نریت: به له بهر چاو گرنتی رۆلی له تیشک خستنه سه ر گرنگی ئه و دامه زراوانه ی که کار بو گه یشتن به ئامانجه کانی یاسا ده کهن، کاری مه یدانی هه یبووه ببیته ده سته که وتیک له بهر امبه ر په ره پیدانی دیدیکی گشتگیر به ئامانجی به هیز کردنی ئاسایش و چاندنی متمانه ی کۆمه لگا به یاسا و جیبه جی کردنی ئامانجه کانی له ژیر رۆشنایی سه ره هله دانی فۆرمی نوئ و شیوازی نوئی ئه نجامدانی تاوان.

سپیه م : ئامانجی تو یژینه وه

۱. ئایا سهروه ری یاسا رۆلی هه یه له که م کردنه وه ی تاوان؟
۲. ئایا سهروه ری یاسا تا چند ریگری له تاوان ده کات؟
۴. ئایا یاسا هوکاریکه بو که مکردنه وه ی تاوان؟

باسی دووهم : دیاریکردنی چه مکه کان

یه کهم : یاسا

دووهم : تاوان

سییه م : سهروه ری یاسا

باسی دووهم: دیاریکردنی چه مکه کان

ياسا : زانستیکى مروی سهر به خویه که پاراستنی مافهکان و ریکخستن پابه ندبوونهکان و ریکخستن و چاودیریکردنی په پوهندییهکان له کۆمهڵگادا مسۆگەر دهکات. جهستهیهکی ریزمانییه و سهر به دهولته، گشتی و کاریگهره. (نجا، ۱۹۹۰: ۸)

ياسا : کۆمهڵیک ریسای گشتی که رهفتاری تاکهکانی کۆمهڵگا ریکدهخات، که دهسهلاتی گشتی ناچاریان دهکات ریزی لینگرن، لهگهڵ نهگهری بهکارهینانی هیز لهکاتی پئویستدا. (الصراف و حزبون، ۲۰۰۸: ۸)

ياسا : ئهو کۆمهله ريسايه ی که رهفتاری تاکهکان له کۆمهڵگادا بهرپوهدهبهن یان ریکدهخهن، و که تاکهکان ناچارن پهیرهوی لینگهن، به زور له کاتی پئویستدا. (الفار، ۱۹۹۳: ۱۰)

پیناسه ی کارایی بو چه مکی ياسا : ياسا بریتیه له کۆمهله ريسايهک که بو ریکخستن پوهندییه کۆمهلايهتیهکان له نیوان کهسهکان دانراون و سزایهکیشی لهگهڵدايه بو ئهو کهسانه ی که سهرپچي دهکن.

تاوان : بهشپوهیهکی گشتی تاوان بریتیه له ههر کرداریکی قهدهغهکراو که به نهنجامدانی سزایهک بوونی ههبيت، بهجۆریک ئهم کرداره له دهرهوه ی بنهماو پيوهر و رهفتاره باوهکانی نیو کۆمهڵگا بیت ئهو کهسه ی که نهجمی دهدات سزا دهرتیت. (الماغي، ۲۰۰۷: ۷)

تاوان : تاوان له لایهنی کۆمهڵناسیهوه چندین پیناسه ی بو کراوه، لهوانه (زانا دورکههیم) پنیوايه تاوان بریتیه له ههر کرداریک که دزی بهها و بیروباوهرهمکانی کۆمهڵگا بیت. (فهمی، ۲۰۱۲: ۲۷)

تاوان : زانا (ئهدلهر) پنی وایه که تاوان بریتیه له دهرهجمی مملاتی نیوان غهریزه ی مرۆف و ههستی کۆمهلايهتی، پنی وایه ههموو مرۆفیک نازاده دهنوائی یهکیک لهم دوو ژیانه ههلبژیریت: ژیانیکی کۆمهلايهتی هاوکارانه یان ژیانیکی خوویستانه و بهرژوهندی خوازانه، ئهوه ی دوهمیان و له مرۆف دهکات ئامادهبیت بو نهجمدانی تاوان یان توش بوون به نهخوشی دهروونی یان ئارهزوی زیاد له پنیوستی سیکسی. (رشوان، ۲۰۱۰: ۱۱)

پیناسه‌ی کارایی بۆ چه‌مکی تاوان : تاوان کرداریکه له‌بهرامبهر تاک یان کۆمه‌لگا یان ژینگه ئه‌نجامه‌دریټ، ئه‌و کهسه‌ی ئه‌و کرداره ئه‌نجامه‌دات به تاوانبار ده‌ناسریټ و سزای یاسایی یان کۆمه‌لایه‌تی.

سه‌روه‌ری یاسا : سه‌روه‌ری یاسا فه‌لسه‌فه‌یه‌کی سیاسیه که تییدا هه‌موو هاو‌لاتیان و دامه‌زراوه‌کانی کۆمه‌لگا، و‌لات، ویلايه‌ت، له‌ژیر کاریگه‌ری یه‌ک یاسادا ده‌بن، له‌ناویدا دامه‌زرینه‌رانی یاسا و سه‌رۆکه‌کانی مافی یه‌کسانبوون له‌بهرامبهر یاسادا، یان پارێزگاریکردنی یه‌کسان له‌لایه‌ن یاساوه وه‌ک ئه‌وه‌ی که زۆر جار به‌م شیوه‌یه دایده‌ریژن. ([/https://education.nationalgeographic.org/resource/rule-law](https://education.nationalgeographic.org/resource/rule-law))

پیناسه‌ی کارایی بۆ چه‌مکی سه‌روه‌ری یاسا : مه‌به‌ست له سه‌روه‌ری یاسا: بریتیه له‌وه‌ی که هه‌موو کهس و دامه‌زراوه و به‌خودی حکومه‌ت یان ده‌وله‌تیشه‌وه له‌ژیر موحاسبه‌ی یاسایه‌کاندا بن، وه ناییت هه‌چ که‌سێک له سه‌روه‌ی یاساوه بیټ ته‌نانه‌ت پاشا و سه‌رۆکی هه‌لبێژێردراوی وه‌لاتیه‌ش.

بهشی دووهم: توڙينه وهكاني پيشوو

باسي يهكهم : توڙينه وهي كوردي

باسي دووهم : توڙينه وهي بياني

باسی یه کهم : توژیینه وهی کوردی

توژیینه وهی رزگار رسول عزیز (۲۰۱۵) به ناویشانی (په یوهندی پیشه به تاوان له کومه لگه ی کوردیدا)،

ئامانجی ئەم توژیینه وهی زانینی سروشتی تاوانه به پنی جۆری پیشه، ئاشنابوونه بهی هۆکارانه ی دهبنته هوی ئەنجامدانی تاوان لای پیشه کاران ههروه ها زانینی په یوهندی پیشه به تاوان.

لهم توژیینه وهی دا دوو میتۆدی سه رهکی به کارهاتوو ه ئەوانیش (میتۆدی رووپیوی کومه لایهتی و میتۆدی بهراوردکاری) بو وهلگرتنی نمونه (نمونه ی هه ره مهکی چینایهتی) به کارهاتوو ه و کومه لگای لیکولینه وهش له (۲۴۰) تاک پیک دیت ئەوانی به تۆمهتی ئەنجام دانی تاوان سزادراون نیستا له فه رمانگه کانی چاکسازی گه و رانی هه ری می کوردستانن.

گرنگترین ئەو ئەنجامانه ی له له لیکۆلینه وه که دا پنی گه یشتوو ه ئەوه یه که سروشتی ئەو تاوانه ی پیشه وهران ئەنجامیان داوه ئەوه یه په یوه ندیه کی توند و تۆلی هه یه به جۆری ئەو پیشه ی تاک ئەنجام ده دات و پیشه که بیان یارمه تی دهر بوو له دیاریکردنی جۆری ئەو تاوانه ی ئەنجامی داوه. (عزیز، ۲۰۱۵)

باسی دووهم : توژیڙینهوهی بیانی

۱. توژیڙینهوهی فایز سلیمان محمد الجعافره (۲۰۲۲) به ناونیشانی (دور قانون منع الجرائم للحد من الجريمة وتحولاتها في ظل جائحة كورونا)

ئهم توژیڙینهوهیه ئامانجی دهستنیشانکردنی رۆلی یاسای نههیشتنی تاوان بوو له کهمکردنهوهی تاوان و گۆرانکارییهکانی له ژیر روشنایی پمتای کۆرۆنا له روانگهی ئهئدامانی فاکهلتی له زانکۆی موخته، نمونهی توژیڙینهوهکه پیکهاتیوو له (۲۹۴) ئهئدامی، و ریپازی شیکاری وهسفکهر پشتی پی بهسترا، به بهکارهینانی پرسیارنامهکه ئامرازیکه بو کۆکردنهوهی زانیاری. ئهئجامهکان دهریانخست که ئاستی جییهجیکردنی یاسای خۆپاراستن له تاوان له ژیر روشنایی پمتای کۆرۆنا، له روانگهی... ئهئدامانی فاکهلتی له زانکۆی موخته، مامناوند بوون. ههروهها ئهئجامهکان دهریانخست که رۆلێک ههیه بو یاسای نههیشتنی تاوان له ههموو بوار هکانیدا له کهمکردنهوهی تاوان و گۆرانکارییهکانی له ژیر روشنایی پمتای کۆرۆنادا.

به پشتبهبستن به ئهئجامی توژیڙینهوهکه، توژیڙهر پینشیاری کرد که ئازادی تاکهکان و ئازادی رادهبرین له بهرچاو بگیریت، ههروهها ئهو یاسایانهی که ئازادییهکان سنووردار دهکن بهکار نههینرین جگه له ههندیک حالتهی زۆر سنووردار. وه توژیڙینهوه له سههر نمونهکانی تر ئهئجام بدن. (الجعافره، ۲۰۲۲)

۲. توژیڙينهوهی خلیفه ابراهیم عوده (۲۰۲۸) به ناونیشانی (دهسه لاتی یاسا و رۆلی له کهمکردنهوهی تاوان) لیکۆلینهوهی شیکاری .

ئامانجی توژیڙينهوهکه بریتیه له باشتزرکردنی سهلامهتی و چاندنی متمانهی کۆمه لگا به یاسا و جییه جیکردنی یاسا له رۆشنایی گومانی نوئی و ریگای نوئی بۆ ئه نجامدانی تاوان و پرسیاره که لیره دا ئه وهیه: چون دهسه لاتی یاسا له کهمکردنهوه یان ریگریکردن له تاوان دهرده کهوئیت؟ ته نه ا دهرکردنی یاساکان له لایهن دهسه لاتی یاسادانان مانای بوونی سهروه ری یاسایه، یان فرمانه که پیویستی به که سیکه بۆ جییه جیکردنی برکه گه کانی یاسا پیشکه وتوه کهان بۆ ئه وهی له بهردهم سهروه ریدا بییت؟ گرنگی توژیڙينهوه که باسی له وه کردوه که سه ره رای ئه وه ی رۆلی یاسای هه و له دامه زراندنی مافی تاکه کان و زامنکردنی له گه ل ئه وه شدا، سهروه ری یاسا به شیوه یه کی بهرده وام له بهدییه نانی پابه ندبوونی تاکه کهس به دامه زراوه کانی دهو له ت و فرمان و مه به سته کان و به ده سته نانی پیشکه وتن و خوشگوزهرانی، له کاتی کدا به ئامرازیکه بهنرخ داده نریت بۆ بهدییه نانی دادپهروه ری کۆمه لایه تی .

کۆمه لگای توژیڙينهوه که بریتیه له زانکۆی دیاله وه ئهم توژیڙينهوه یه فۆرمی راپرسی به کارهیناوه بۆ دهرخستنی وه لامه کان له ریگه ی (۲۵) پرسیار سهبارت به بابه ته که توژیڙمه که بلاو کردونه ته وه له زانکۆی دیاله و نمونه ی توژیڙينهوه کهش بریتی بووه له ۶۰ قوتابی زانکۆ، توژیڙينهوه که میتۆدی جۆراپیه تی به کارهیناوه له کاتی کۆکردنه وه ی داتا و زانیاریه کان.

له کۆتایدا ئه نجامه کانی توژیڙينهوه که بریتیبوون له :

۱- سهروه ری یاسا واته : ملکه چیکردنی هه موو دامه زراوه گشتی و تاییه ته کان، دامه زراوه و قهواره کان، به دامه زراوه کانی دهو له ته وه، بۆ سهروه ری یاساکان که به شیوه یه کی گشتی دهرده کرین،

۲. یاسا بۆ هه مووان به یه کسانه جییه جی ده کریت و له چوارچۆیه دهسه لاتی دادمه ری سه به خۆدا به ریوه ده بریت و له گه ل یاسا و ستاندارده کانداه اوسهنگه نیودهو له تی مافه کانی مرۆف. ته نه ا یاسادانان یان دهرکردنی یاسا مانای ئه وه نییه که سهروه ری یاسا هیه به لکو مانای پیویسته. پیویسته میکانیزمه کان جییه جی بکرین بۆ ئه وهی له بهردهم ئه وه سهروه ری بهدا بن.

۳. جولاندنی سهروه ری یاسا گرنگه بۆ به هیزکردنی متمانه ی هاو لاتیان به دهو له ت، کویری وه ک ئامرازیک به مه به سته جییه جیکردنی یاسا به شیوه یه کی دادپهروه رانه و بی جیاوازی له نیوان هه زاران که سدا. (Uday, ۲۰۱۸).

به‌شبی سببیم : رولی یاسا له کهم کردنه‌وهی تاوان

__ یاسا

__ ئەو ده‌قانه‌ی که سه‌روه‌ری یاسا له‌سه‌ری بنیادنرایه

__ شه‌رعیه‌تی حوکمی یاسایی

__ دادپه‌روه‌ری یاسای

__ رولی یاسا له کهم‌کردنه‌وهی دیارده‌ی تاوان

__ یاسا :

یاسا دیاردهیهکی کۆمه‌لایه‌تی کۆنه له‌گه‌ل بونی مرو‌فایه‌تی بونی هه‌یه تا ئه‌مروش به‌رده‌وامه. زانایان ده‌باره‌ی میژووی یاسا به‌شیکیان پێیان وایه که ئه‌م ریگری و چه‌قه‌ستویی یاسا توشی بوه له سه‌ره‌تاکانیدا بۆ کاریگری نه‌ریت و فشاری ئه‌فسانه و بت په‌رستی ده‌گه‌رێته‌وه. که هه‌لواسراو بوه پێیه‌وه به‌شیکیتیر پێیانوایه که هۆکاری پێشنه‌کهوتن و چه‌قه‌ستویی بۆ بنه‌مای ئاینی کۆمه‌لگه سه‌ره‌تایه‌کان ده‌گه‌رێته‌وه که نه‌ریته سه‌ره‌تایه‌کان لێوه‌رگرت، به‌هێزه‌وه له خودی تاکه‌کان جیگیر بوو به شیوه‌یه‌ک که له چوارچێوه‌یه‌کی دیاریکراو ده‌خولایه‌وه بۆیه به‌پێی پێویستی کۆمه‌لگه و گۆرانی کۆمه‌لایه‌تی و ره‌وشی نوێ گه‌شه‌ی نه‌کرد.

له هه‌ردوو بارودوخه‌که‌دا ریگری له دانانی بنه‌ماکانی یاسا له قوناغیکی زوودا هه‌بو، یاسا پێویسته‌کی گرنگه بۆ به‌ریوه‌بردن و به‌رده‌وامی ژیا‌نی کۆمه‌لایه‌تی،^(۱) له‌گه‌ل تێپه‌رینی کات و سه‌رده‌م و گه‌شه‌ی هزری مرو‌ف و دا‌هینانه جیا‌وازه‌کان و گۆرانی کۆمه‌لایه‌تی، ئه‌ویش گۆرانکاری به‌سه‌ردا هاتووه و پێشکه‌وتوه و له‌م چه‌ق به‌ستویه رزگاری بوه و به‌ره‌و پێشه‌وه هه‌نگاوی ناوه، که بۆته هۆی نوسینه‌وه و دارشتنی بنه‌ماکانی، له‌ژێر کاریگری و بزاو‌تی کۆمه‌لگه‌و پێویستی‌یون به یاسا خۆی له سیسته‌میک له سیسته‌مه گرنگه‌کانی کۆمه‌لگا جیگیر کرده، بۆته سه‌رچاو‌یه‌ک بۆ ریکخستن و کۆنتروله‌کردنی بواره جیا‌وازه‌کانی کۆمه‌لگه و ره‌فتاره‌کانی مرو‌ف و به‌شیک له کولتور و په‌یوه‌ندیه‌کی توند و تولى له‌گه‌ل توخمه جیا‌وازه‌کانی تری کولتوردا هه‌یه.

یاسا پێویسته‌که نکولی لێ نا‌کریت زانایان له هه‌مبه‌ر پێویستی بونی یاسادا به‌سه‌ر دوو جه‌مسهر دا‌به‌ش بوون: یه‌که‌م به‌شیکیان پێیان وایه که مرو‌ف به‌ سروشتی خوی خوویسته و هه‌زی شه‌رانگیزی هه‌یه، بۆ کۆنتروله‌کردنی ئه‌م هه‌زه یاسا پێویسته‌که بۆ کۆنتروله‌کردن و پێشکه‌وتن، هه‌روه‌ک (ئه‌فلاتون) له کتییی سیاسی ده‌لی (یاسا به شیوه‌یه‌کی گشتی هیزیکی دروستکاری شارستانییه که مرو‌ف به‌بێ ئه‌و ئینجا خه‌سله‌ته‌که‌ی هه‌ر چون بێت مه‌ترسیدارتره له ئاژمه‌له درنده‌کان). دوومه به‌شیکیه دیکه‌ی زانایان پێیان وایه که مرو‌ف به

سروشتی خوی چاکهکاره به لام له ئەنجامی ئەم هه لانهی توشی ده بئیت و ئەو ئارەزوو و لاوازیه ی که له ناخیدا بۆ خوویستی ههیهتی سروشتی راستیه رهنه کهی مرۆفی شیواندوه، هه له بهر ئەمه یاسا پئویستیه که بۆ کۆنترولکردنی ئەم خوویستیه، بویه له ههردوو بارودوخدا یاسا پئویستیه که بۆ کۆنترولکردنی رهفتاری تاکهکان له پیناو پاراستنی ناشتی و سهقامگیری پیکهوه ژیان.^(۲)

ههروهها ئەو کۆمه لگایانهی له قوناغیکی پئشکهوتوی سیاسی و ئابووری و کۆمه لایهتیدان که خویان له دهولهتدا ده بیننهوه. یاساکانیان به شیوازی نوێ دارێژراون دام و دهزگای جئیه جئیکردنی دادپهروهرانهی یاسایان ههیه له نیو کۆمه لگه له بهدی هئینانی دادپهروهری و کۆنترولی رهفتاری لادان و تاوان و پاراستنی ناشتی سهقامگیری. ههروهها له قوناغی بونی دهولهتدا یاسا پشتهگیری دهسه لات و هئیزی سه پینهر و جئیه جئیکردنی ههیه.^(۳)

-
- ۱- (ادم و هيب النداوى و هاشم حافظ، ۱۹۸۹، تاريخ القانون، العاتك للنشر، القاهرة، ص ۵۱-۵۲)
 - ۲- (جورج سباين، ۱۹۶۳، تطور الفكر السياسي، الجزء الاول، ترجمة: حسن جلال العروسي، دار المعارف، القاهرة، ص ۹۳)
 - ۳- (اميل دوركايم، ۱۹۸۲، في التقسيم العمل الاجتماعي، ترجمة: حافظ الجمالي، اللجنة اللبنانية لترجمة الروائع، بيروت)

__ نەو دەقانهی که سەرۆهری یاسا لەسەریان بنیات نراوه

لە پێداچوونەوه و شیکردنەوهی پێناسەیی سەرۆهری یاساوه، ئاماژە بەوه دەکرێت که لەسەر بنەمای یاسایهکی دیاریکراو خۆی نییه، بەڵکو لەسەر کۆمهڵێک یاسای بنههتی و تهواوکەری گشتگیره. بەم شێوهیه: دەستور، یاسای ئاسایی، یاسای لاوهکی، رێسا و رێنماییهکان لهخۆدهگریت؛ ئیمه بهم شێوهیه وردهکاریهکانی دهخهینهروو:

یهکهه: دەستور:

لەم چوارچۆیهیدا مەبەست لە دەستورە یاسای بنههتی دهولەت بنیت که بهرزترین پلهی له پلهبندی یاسادانانی بنکهی یاساییدا داگیر دهکات. یاسادانان که پله له دەستور نزمتره، دهبنیت ریز لهو رێسای یاسایه بگرتیت که له خۆی بهرزتره، بۆ ئهوهی له فورم و جهوههریدا لهگهڵیدا بگونجیت، ئهگەر ئهم یاسایه پێشیلی ئهو یاسایه بکات که قسهی لەسەر دهکریت، ئهوا به نادهستووری دادهنریت.

له ژیر روشنایی سەرۆهری یاسا، دەستور ئهو بهردی بناغیه پێکدههینیت که له رێگهیهوه بنهما سهرهکییهکانی ئیداره‌ی دهولەت روون دهبنهوه و له دارمان دهپاریزرین، لەم بهلگهنامهیهدا ئهو بناغانه‌ی دهولەت لهسەری بنیات نراوه و ئه‌و رێکارانه‌ی که له رێگهیهوه یاساکان ده‌ردهچن، ده‌ردهچن و جێبه‌جێ ده‌کرین له رێگه‌ی به‌یاننامه‌یه‌کی ئه‌و دەرگا‌یه‌ی که دروستیان ده‌کات و هه‌یله‌ بنه‌رته‌یه‌کان روون ده‌کرینه‌وه. که ره‌نگه‌ پێشیل نه‌کرین، وه‌ک مافه‌کانی مرۆف، بۆ نمونه، و په‌یماننامه‌ نیوده‌ولته‌یه‌کان.^(۱)

۱. سبەد: نبیل ابراهیم، ۲۰۱۶، مدخل الی قانون (نظرية قانون)، دار الجامعة جدیدة، الاسکندریة، ص ۱۰۱.

دووم: ياسادانانی ئاسایی :

ياسادانانی ئاسایی لهم بوار هدا مههست لئی کۆمهڵێک رێسای ياساییه که دهسهلاتی ياسادانان بهپێی دهسهلاتی ياسایی خۆی که له دهستوردا هاتوو دهريدهخات، ئهم جۆره ياسادانانه پلهیهکی نێوان دهستور و ياسای لاوهکی پێکدههێنیت، بهجۆرێک که پێويستی به ياسادانانی کهمتر ههيه له پلهدا لهم ياسايه بۆ ئهوهی له فورم و جهوههریدا لهگهڵیدا بگونجیت، ئهگهر نا ئهگهر ياساکه به ههچ شيوهیهک لهگهڵ ياسای ئاساییدا نهگونجیت، ئهوا ههڵدههوشیتوه چونکه به ياسا دادهنریت به پێشیلکردنی ئهو ياسايه ياساییه که له خۆی بهرزتره له پلهبهندی ياسادانادا.

له ژێر روشنایی سهروهری ياسادا، ياسادانانی ئاسایی ئهو بهلگهنامهیه پێکدههێنیت که دهولت و کاروباری تاکهکان بههۆیهوه بهرپوهدهبرین، پهيوهندیبیان لهگهڵ يهکتر و پهيوهندیبیان لهگهڵ دامهزرارهکانی دهولتدا، و بههۆیهوه ماف و ئهرکهکانی تاکهکان روون دهکریتهوه، و کردهوه تاوانکارییه ياساییهکان و سزاکانیان روون دهکریتهوه. نمونهی ياسای ئاسایی که لهلایهن دهسهلاتی ياسادانان له عێراق دههههه: ياسای مولک و مالی ژماره (111) ی سالی (1969)، ياسای دژه تيرور ژماره (13) ی سالی (2005)، و ياسای دیسپلینی فهرمانبهرازی دهولت و کهرتی گشتی ژماره (14) له (1991).⁽¹⁾

1. الفتلاوي: سهيل حسين، 2009، المدخل لدراسة علم القانون، مكتبة الذاكرة، بغداد، ص 69.

سێیەم: یاسای لاوهکی (رێسا و رێنماییهکان):

لەم رووهوه یاسای لاوهکی مەبەست لێی کۆمەڵێک رێسای یاساییه که له لایهن دەسه لاتی جێبه جێکردنهوه دەر دهچیت له سه ره بنه مای ئهو دەسه لاتهی که به پێی ده ستوو ر پێی دراوه، ئهم جو ره یاسا دانانه نزمترین پله له پله بهندی پهیرهوی یاساییدا پێکدههێنیت، به جو رێک که کاتیک دەر چوو، یاسای ئاسایی و ده ستوو ده بێت له فورم و جه وه ره ریدا ریزیان لێ بگیریت. ئهم جو ره یاسایه رێسا و رێنمایی و رێسای ناوخۆیی له خۆ ده گریت. له ژێر روشنایی سه ره وه ری یاسادا، یاسای یارمه تیدەر توخمی کی جه وه ره ری پێکدههێنیت له روونکردنه وه ی ورده کاری و ورده کارییه کانی پهیره ست به جێبه جێکردنی یاسای ئاسایی به خسته ره رووی میکانیزمه کانی پیویست بو ئهم جێبه جێکردنه به شیوه یه کی پراکتیکی. نمونه ی ئهمه ش ئهو رێنمایانه یه که وه زا رته ی ناوخۆی عێراق سه باره ت به هه لگرته ی چه ک له لایهن هاو لاتیانه وه دەر چوو به پشتبه ستن به یاسای چه ک ژماره (۱۳) ی سالی ۱۹۹۲. به پشتبه ستن به رێنمایانه ده بێت ده ستی به سه ره هه موو چه کێکی بی مؤ له تدا بگیریت، بو ئه وه ی زیندانیکردنی... چه ک بو کۆمه له یه کی بچوو کی تاکه کان. وه رێگری کردن له هه ر تیکچوو نێک یان پێشیلکردنی ئاسایش که به هۆی بلا بو ونه وه ی به ره ده وامی چه که کانه وه روو بدات.

۱- (عبدالباقي البکری-زهیر البشیر ، ۲۰۱۲ ، المدخل لدراسة القانون، مكتبة السنهوري، بغداد، ص ۷۱)

ـ شەرعىيەتى حوكمى ياساىي :

شەرعىيەت، لە رووى ياساىيەوه، واتە ريزگرتن لە ريساي ياساىي خوارووه بو ريساي ياساىي بالآ، و پيشنيل نەکردنى لە فورم و جەوھەريدا.

كەواتە شەرعىيەت واتە يەكسانبوونى ياسا و ريسا و رينماييەكانى دەسەلاتى ياسادانان لەگەل سەرورى ياساى بالآ لە دەولەتدا كە ئەو دەستوورەيه كە خەلك بە دەنگدان لەسەرى بە رەزامەندى قبوليان كرد. بە ماناي پيچەوانە، هەر ناتەبابييەك لەگەل ئەوہى لە سەرەوہ باس كرا، شەرعىيەت لە ريساي ياساىي لادەبات.

پەيوەندىي شەرعىيەت بە سەرورى ياساوه وەك پايەيەك كە لەسەرى بنيات نراوه لە رينگەي پيويستى هاوناھەنگى ياسا و ريسا و رينماييە ناساىيەكان لەگەل نيرادەي كۆمەلگا لە رينگەي گونجانيان لەگەل ريساكانى ياساى دەستوورى تيشك دەخرتە سەر. ئەگەر كۆمەلگا باوهرى نەبەت لە شەرعىيەتى ريساي ياساىيدا، پابەند نىيە پيئەوہ، ئەمەش لە كۆتاييدا كارىگەرى لەسەر سەقامگيريەكەي و رەوايەتىي حوكمەكەي بەسەر تاكەكاندا دەبەت.

١. حميد حنون خالد، ٢٠١٥، مبادئ القانون الدستوري وتطور النظام السياسي في العراق، مكتبة السنهوري، بغداد، ص ١٤٨-١٤٩

__ دادپهروهری یاسایی :

دادپهروهری، به مانا تاییهتهکهی، واته فزیهتیکی تاییهته که سوود به هموو مرقئیک دهگهیهنیت که مافی خوی یان نهوهی شایهنیتهی پی بدریت، له ریگهی یهکسانی نیوان تاکهکان و جیاکاری نهکردن له نیوانیاندا.(حسن، ۲۰۰۰: ۱۳۷)

کهواته دادپهروهری واته: تا نهو کاتهی یاسادانه دهیهویت له باز نهی کاملبوون نریک بیتهوه لهو یاسایانهی که دایدهریژیت، دهبیت پابهند بیت به ریساکانی دادپهروهری و پیشنیلیان نهکات، نهگینا یاسادانه نادادپهروهره نهگهر یهکسانی لهبهرچاو نهگریت و دادپهروهری له یاسا یاساییهکانیدا لهکاتی قسهکردن لهگهل نهندامانی کومهلگادا.(البکری، ۲۰۱۲: ۷۱)

پهیهوهندی دادپهروهری به سهروهری یاساوه وهک پاییههک تیشک دهخریته سه که لهسهری بنیات دهنریت له ریگهی پیویستی رهچاوکردنی یهکسانی نیوان نهندامانی کومهلگا له کاتی دهرکردنی حوکمی یاسایی و جیاوازی نهکردن له نیوانیاندا لهسهر بنهمای رهگهر، رهنگ، نهتهوه، باوهر و هتد.. نهگهر کومهلگا باوهری به دادپهروهری حوکمی یاسایی نهبیت، پابهند نابیت پنیهوه، نهمهش دهبیته هوی... بو چهقبهستنی و جیهجینهکردنی حوکمهکهی.^(۱)

۱- (احمد ابراهیم حسن، ۲۰۰۰، غایة القانون-دراسة في فلسفة القانون، الدار الجامعية، مصر، ص ۱۳۷)

__ رولى ياسا له كه مكر دنه وهى ديار دهى تاوان :

بهو پييهى سهرومى ياسا بهو مانايهيه كه هه موو كه سانى ناو سنووره نيشتماناييه كانى دهولتى سروشتى و ئه خلاقى بهبو جياوازى له نيو انياندا ملكه چى ياسان، ئه پارسيا رهى كه له م رووه دئته ئاره وه ئهويه: چؤن ئه سهرومريهيه كه باسى لئوه دهكرىت كارى گهرى له سهر تاوان و سنووردار كردنى تاوان ههيه؟

تاوان، به پشتبهستن بهو شتانهى له برگهه (4)ى ماددهى (19)ى ياساى سزادانى عىراقى ژماره (111)ى سالى (1996) دا هاتوه، واته هه موو رهفتارىك كه به ياسا تاوانبار كراوه، جا ئه رينى بيت يان نابه شيوهيهكى نه رينى، وهك واز هينان يان خؤبه دوور گرتن؛ كه واته تاوانهكه رهفتارى مروقه كه پيشيلى ئه وهى ياسا قهدهغه دهكات.

له م پروانگهيه وه لايه نه كانى پهيوه ندى نيوان سهرومى ياسا و تاوان دهردهكهون، دوو زاراوه ن، يهكيكيان دزايهتى ئه وهى تره، سهرومى ياسا ماناي ئهويه جگه له سهرومى ياسا هيج ياسايهك جيهه جى نابيت و ئه مهش هه موو كه سيك دهگرىته وه بهبو جياوازى. سهبارت به تاوانيش به واتاي پيشيل كردنى برگه كانى ياسا به رهفتارىكى ئه رينى يان نه رينى، بويه كارىكى ناياساييه؛ بويه رولى سهرومى له م بوارددا به سنووردار كردنى تاوانهكان دهردهكهويت به ريگرى كردن له هه موو ئه فؤرمانهيه كه تنييدا دهردهكهويت به ملكه چ كردنى هه موو كه سيك بو سهرومى ياسا.

بو ئه وهى ئه وهى له سهرومى باس مان كرد، و به له بهر چاوگرتنى چهندين جوورى تاوان، ئيمه له بهشى يه كه مدا باس له رولى سهرومى ياسا دهكهين له كه مكر دنه وهى تاوانى دهستدرىژى كردنه سهر كه سهكان، و رولى ئه م ياسايه له كه مكر دنه وهى تاوانى بهر تيلدان له چوار چيوه وه فهر مانگهيه گشتى له باسى دا هاتوو.⁽¹⁾

1- (شريف احمد الطباخ، 2012، اثر الفساد الحكومي في انتشار الجريمة، دار الفكر الجامعي، الاسكندرية، ص 68-69)

رۆلی سهر وهری یاسا له كه مكر دنه وهی ئه و تاوانه ی كه باسی لئوه دهكریت، تیشك دهخریته سهر ئه وهی كه تاوانبار و قوربانی یان خیزانه كه ی پهنا بۆ یاسا ده بن به شیوه یه كه كه قوربانی یان خیزانه كه ی به زه بری یاسا مافه كانیان به ده ست بهین، له ریگه ی جیه جیه كرنی... بره گه كانی یاسا و سه پاندنی سزا به سهر تاوانبار كه دا بۆ به ده ستهینانی ریگریه كه ی تایهت بۆی، و ریگریه كه ی گشتی بۆ هه موو كه سێك كه به نیاز ه به هه مان شیوه به رده وام بێت.

ئه گینا هه ر شكستهینانیک له جیه جیه كرنی سهر وهری یاسا، له وانیه بیهته هۆی ئه وهی لایه نه كان - به تایهت ئه وانیه زیانیان به ركه وتوه - په نا بۆ شیواز و ئامراز ی دیه كه به بن بۆ به ده ستهینانی مافه كانیان، وهك په نابردن بۆ هۆز مه كان یان گروهه چه كدار مه كان، ئه مهش ده بیته هۆی زالبوونی سیاسه تی توندوتیژی و ئاژاوه له سهر حیسابی سهر وهری یاسا، و به مجۆره ده بیته هۆی زیانگه یاندن به به هاكانی هاوولاتیبوون و ده وله تی مه دهنی.

دووه م: رۆلی سهر وهری یاسا له كه مكر دنه وهی تاوانی پانه ری تیروریستی:

مه به ست له تاوانی تیروریستی ئه وهیه: هه موو كرده وه یه كه تاوانكاری كه له لایه ن تاكیک یان گروهی ریكخراوه وه ئه نجام ده ریت كه تاكیک، كۆمه لێك كه س، گروه، یان دامه زراوه ی فه رمی یان نافه رمی ده كاته ئامانج، یان زیان به مولك و مالی گشتی یان تایهت به ئامانجه كه ده گه یه نیت له تیکدانی دۆخی ئه منی، سه قامگیری، یان یه كیتی نیه تمانی.

هینانه ناوه وهی تیروور و ترس و ترس و دلهر اوکی له نئو خه لكدا یان دروست كرنی ئاژاوه بۆ گه یشتن به ئامانجه تیروریسته كان.

تاوانی هیرشكر دنه سهر خه لك به مه به ستی تیروریستی، ئامانجی هیرشكر دنه سهر خه لكه به ئامانجی دروستكر دنی تیروور و نارحه تی له پیناو دروستكر دنی پشیوی و گه یشتن به ئامانجی تیروریستی، وهك كوشتن، بۆ نمونه هه ره شه كرن، رفاندن، یان سنووردار كرنی ئازادی تاكه كان له به رامبه ردا به ره پارهیك، و هه موو جۆره كانی تری هیرشكر دنه سهر ئه و كه سانه ی كه مه به ستی تیروریستی یان هه یه.

رۆلی ده وله تی یاسا له كه مكر دنه وهی ئه و تاوانه ی كه باسی لئوه دهكریت، تیشك دهخریته سهر ئه وهی كه كارا كرنی رۆلی ئه م ریسایه به واتای پێشكه شكر دنی هه ر كه سێك كه ده ستكاری ئاسایشی ده وله ت بكات،

١_ القاضي: محمد محمد مصباح، ٢٠١٤، قانون العقوبات، قسم العام، منشورات الحلبي الحقوقية، بيروت، ص ٤٣)

بۆ دەولەتی یاسا و جێبەجێکردنی برگەکانی لە دژی ئەو لە ڕێگەی دادگاییکردنی خێرا و دادپەروەرانه که بریارەکانیان لەسەر بنەمای ئەو یاسایانە دادەنێن که لەگەڵ پەیماننامە نیو دەولەتییەکان یەكدهگرەنوه وه بنەماکانی مافی مرۆف.

هەر وەها تاوانێکی تر که یاسا ڕۆلی ھەبێت لە کەمکردنەوەی ئەو یشتاوانی بەرتیل بەو مانایەبێت که فەرمانبەرێک یان کەسێک که بە خزمەتییکی گشتیەو تۆمەتبار کراوه، دەسەڵاتی خۆی بۆ ئەنجامدانی کاریکی دیاریکراو، خۆبۆاردن لە ئەنجامدانی، یان داوینکردنی شتێک که دەکەوتێتە چوارچێوەی کارەکیەو دەگۆڕیتەو. ئەم تاوانە پێویستی بە بوونی دوو کەس ھەبێت: یەكەم: فەرمانبەرێک که دەسەڵاتی خۆی لە بەرامبەر دیاری، سوود، قازانج، یان بەئینی شتێک بە خۆی یان کەسانی تر دەگۆڕیتەو و پێی دەوتریت بەرتیلخۆر و دووھەمیان: خاوەنی بەرژمەندییەك که دەیھوتێت بەدیھینیت، و پێی دەوتریت بەرتیلدەر.

ڕۆلی سەرۆکی یاسا لە کەمکردنەوەی ئەو تاوانەبێت که باسی لێو دەکرت، تیشک دەخرتە سەر ئەوێت که کارکردنی ڕۆلی ئەم ڕیسایە بەو مانایەبێت که ھەر فەرمانبەرێک یان کەسێک که بە خزمەتییکی گشتیەو ڕاسپێردراو و کردەوھیکە بەرتیل (بەرتیلدەر) ئەنجام بەدات، ملکہچی دەبێت سەرۆکی یاسا، بەبێ گۆیدانە گرنگی کارەکی، ئەو پۆستەبێت که ھەلیگرتووه، و پینشینەبێت کارگیری و کۆمەلایەتییەبێت. ھەر وەها، که لایەنی بەرژمەندیخواز (بەرتیلدەر) ناگاداری ھەموو کاریک دەبێت که دەیکات لە ترسی ئەوێت ملکہچی بێت سەرۆکی یاسا، که کەس بەدەر ناکات، بەبێ گۆیدانە ئەوێت کێبێت.^(۱)

دەنا تەشەنەسەندنی گەندەلی ئیداری کاریگەری خراپی لەسەر کۆمەلگاکان دروست دەکات بەشێوھیک و دەکات کەسانیک که باروئۆخی دارایی و ئابووری سەختیان ھەبێت متمانەیان بە دادپەروەری نەمەنیت و ھیچ چارەبیکە تریان نیبێت جگە لە یاخیبوون. نەبوونی سەرۆکی یاسا دەرفەتیک بۆ فەرمانبەرە ناپاکەبێت که دەرفەتیییت که داوای بەرتیل لە ھاوڵاتی بکات لە بەرامبەر تەواوکردنی ئەو کارەبێت که بەنیازە بیکات، سەبارەت بە ھاوڵاتیبێت لە ئەنجامی نەتوانینی مافەکانی خۆی بێ ھیوا دەبێت جگە لە داوای دانی بێ پارەبیک که خاوەنداریتی دەکات، ئەمەش بەو مانایەبێت که لە ئەنجامدا دزی و کردەوێت بێ ئەخلاقی روودەدات، بە وریاییەو ئەنجام دەدریت بەھۆی بەرتیلدانی بەرلأو که لە نەبوونی سەرۆکی یاساوە سەرھەلەدات.^(۲)

۱_ (الحیدری: جمال ابراهیم، ۲۰۱۵، شرح احکام القسم خاص من قانون العقوبات، مکتبە السنهوری، بغداد، ص ۱۷۰)

۲_ المادة (۱) من قانون مكافحة الارهاب العراقي رقم(۱۳) لسنة (۲۰۰۵) النافذ.

دەروازەى دووهم : لایەنى مەیدانى توێژینهوهکه

بەشى چوارەم : چوارچیوهى تیۆرى و کار راییهکانى توێژینهوه

یهکهەم : میتۆدهکانى توێژینهوه

دووهم : کۆمهنگهى توێژینهوه

سێیهەم : نموونهى توێژینهوه

چوارەم : فورمى راپرسى

پێنجەم : بواریهکانى توێژینهوه

بەشى چوارەم / چوارچىۋەى كارايىھە مەيدانىيەكانى تويزىنەۋە

ھەر تويزىنەۋەھىكى زانستى پىويستى بە چەند ميتود و ريكارنىك ھەيە، كە يارمەتى تويزەر دەدەن بۇ ئەنجامدانى تويزىنەۋە بە شىۋەھىكى زانستىيەنە. ئەۋەى لەم بەشەدا گرنەگە بۇ بەدەيىنەنى ئامانجەكانى تويزىنەۋە ئەۋەيە تويزەر پابەند بىت بەم ميتود و ريكارانە بۇ ئەنجامدانى تويزىنەۋە، لەبەر ئەۋە تويزەر پىشتى بەستۋە بە بەكار ھىنانى ميتود و ريكارى تايىبەت بەم تويزىنەۋەھى ھەرۋەك چۈن لە تويزىنەۋە زانستىيەكانى تر پىشتى پى دەبەستىت.

يەكەم : ميتودەكانى تويزىنەۋە : ميتود شىۋازىكى رۈۋنە بۇ گوزارشتكردن لە شتىك ياخود لە كارى شتىك ياخود لە فېربۈۋى شتىك بە گۈيزەى پرنسىپ گەلىكى ديارىكراۋ بە مەبستى گەيشتن بە ئامانجىكى ديارىكراۋ. (ئەبراش، ۲۰۱۲، ل ۱۰۰).

ميتودى ۋەسفى : برىتيە لە ميتودىك بۇ شىكردەنەۋە و تويزىنەۋەى گرنىكى كۆمەلەيتى لە رىگەى كۆكردەنەۋەى زانىارى لەسەر ھەموۋىان ۋەرگرتنى نمونەيەك لىيان بە مەبستى گەيشتن بە ئامانجىكى ديارىكراۋ. (ئەحمەد، ۲۰۲، ل ۶۳).

سروشنى تويزىنەۋە رۆلى سەرەكى ھەيە لە چۈنەيتى بەكار ھىنانى ئەۋ پىتودانەى پىويستە بەكاربىن، لەبەر ئەۋەى لەبەر چاۋگرتنى سروشنى ئەم تويزىنەۋەيە (رۆلى ياسا لە كەم كردنەۋەى ياسا) ئەم بابەتە تويزىنەۋەھىكى چەندايەتيە ميتودى ۋەسفى شىكارىيە لە رىگەى رۈۋپىۋە كۆمەلەيتى و بەكار ھىنانى ئامرازى فۇرمى راپرسى ھەلساۋە بە كوكردنەۋە و شىكردەنەۋەى زانىارىيەكانى لە پەيوەندىدار بە بابەتى تويزىنەۋە. پەنا بردنە بەر بەكار ھىنانى جۆرى ۋەسفى دەگەرپىتەۋە بۇ ئەۋەى ئەم جۆرە لە بەربلاتوترىن جۆرەكانى تويزىنەۋەيە كە بەكار دەھىنرىت بە ئامانجى ديارىكردنى دۇخى ھەنوگەيى دياردەيەكى ديارىكراۋ.

دوۋەم : كۆمەلگەى تويزىنەۋە : سەرجم ئەۋ تاكانە دەگرىتەۋە كە لە خەسلەت يان سىفەتتىكى تىببىنىكراۋدا ھاۋبەشنى و رەنگە لە چەند خەسلەتتىكىتردا جىۋازىن و لە يەك نەچن، كۆمەلگەى تويزىنەۋە سەرجم ئەۋ تاكانە (مرقۇف يان دامەزراۋە يان بەرنامەى تەلفىزىۋىنى يان گۇفار يان شمەك ..) دەگرىتەۋە كە لە خەسلەتتىكى تىببىنىكراۋدا ھاۋبەشنى. (بۇكانى، ۲۰۲۰، ل ۱۱۰).

(رۆلى ياسا لە كەم كردنەۋەى تاۋان) تويزىنەۋەھىكى مەيدانىيە لە شارى ھەولئىر زانكۆى سەلاھەدىن كۆلئىزى نادابى كە تويزەر بە كۆمەلگەى تويزىنەۋەھى ۋەرى گرتۋە.

سېيەم : نمونەى توپژينەوه : ئەم ھەنگاوه بریتىيە لە دیاریکردنى ژمارە و رېژەى بە نمونە بە جۆریكى ئەوتو که نوینەرایەتى کۆمەلگەکەى بکات ئەم ھەنگاوش پېویستی بە ئامادەکردنى خستە ھەیه که ژمارەى تاکەکانى کۆمەلگە و خەسلەتەکانى لەخۆ دەگریت تاکو بۆ دیاریکردنى تاکەکانى نمونەى توپژينەوهکە بەکاربھینریت. (ئەحمەد ۲۰۲، ل ۶۹).

لەم توپژينەوھیدا (۶۰) تاك وەرگیراون لە ھەردوو رەگەزى نیر و مئ.

چوارەم : فورمى راپرسی : یەکیکە لە گرنکترین ئامرازەکانى توپژينەوه لە زانستە مرۆپایەتیەکاندا و زۆرتترین بەکارھینەرى ھەیه ئەم ئامرازە بریتىيە لە کۆمەلکە برگە و پرسىار که خۆدى لیکۆلراو بەبئى یارمەتى توپژەر وەلمیان دەداتەوه، رەنگە لە رینگەى پۆستەوه بنیردریت بۆ لیکۆلراوان یاخۆد راستەوخۆ رووبەروو توپژەر پنیان بەدات کەواتە مەرجى ئامادەبوونى توپژەر پېویست نییە ھەرۆکو لە چاوپیکەوتندا پېویستە، داتا و زانیارى لە بارەى ھەست و نەست پالنەرەکانیان دیدۆبووچون و بیروبواوەر حەز و ئارەزووى تاکەکەسەکان و مەردەگریت واتە ئەو بوارانەى که رەنگە نەکریت لە رینگەى ترموہ زانیارییان لەسەر کۆبکریتەوه. (بۆکانى، ۲۰۲۰، ل ۱۳۸)، لەم توپژينەوھیشدا فورمى راپرسی بەکارھاتووہ که ژمارەى فۆرمەکان بریتىيەونە لە (۶۰) فۆرم.

پینجەم : بواریکانى توپژينەوه :

۱_ بواری جوگرافیا : بریتىيە لە شارى ھەولیر زانکۆى سەلاحەدین کۆلیژى ناداب.

۲_ بواری مرۆپى توپژينەوه : ئەو کەسانە دەگریتەوه که لە کۆمەلگەى توپژيەوه دان که بریتىين لە رەگەزى نیر و مئ.

۳_ بواری کات : بریتىيە لەو ماوہى که لایەنى تیۆرى و مەیدانى توپژينەوهى تیدا ئەنجا دراوہ، ھەر لە بەدەست ھینانى سەرچاوه و گەران بۆ تەوہکردنى لایەنى تیۆرى و دابەشکردنى فورمى راپرسی و گەرانەوهى فۆرمەکان و بەتالکردنەوه و شیکردنەوهى فۆرمەکان و شیکردنەوهى زانیارییەکان ئەمەش لە بەروارى (۲۰۲۳/۱۰/۱۵) دەستى پیکردووه تاکو بەروارى (۲/۴/ ۲۰۲۴) خایاندووه

به‌شی پینجه‌م : شیکردنه‌وه و خستنه‌رووی زانیارییه‌کان

باسی یه‌که‌م : خستنه‌رووی زانیارییه تایبه‌ته‌کان

باسی دوو‌ه‌م : خستنه‌رووی زانیارییه گشته‌کام

به‌شوی پینجه‌م : شیکردنه‌وه و خسته‌رووی زانیارییه‌کان

باسی یه‌که‌م : خسته‌رووی زانیارییه گشتییه‌کان

۱. ره‌گه‌ز

خسته‌ی ژماره (۱) ره‌گه‌زی ئەندامانی توژیینه‌وه‌که روون ده‌کاته‌وه

ره‌گه‌ز	ژماره	رێژه‌ی سه‌دی
نیر	۴۰	٪۶۶.۷
می	۲۰	٪۳۳.۳
کۆی گشتی	۶۰	٪۱۰۰

خسته‌ی ژماره (۱) بۆمان روون ده‌کاته‌وه که (۶۰) که‌س وهرگیراون بۆ توژیینه‌وه‌که به رێژه‌ی (٪۶۶.۷) ئەندامانی توژیینه‌وه‌که له ره‌گه‌زی نیرن وه به رێژه‌ی (٪۳۳.۳) ئەندامانی توژیینه‌وه‌که له ره‌گه‌زی می، که‌واته بۆمان دهرده‌که‌ویت که‌وا ره‌گه‌زی نیرن زۆرتیرن ئەندامانی توژیینه‌وه‌که پیکده‌هینن.

۲. ته‌مه‌ن

خسته‌ی ژماره (۲) ته‌مه‌نی ئەندامانی توژیینه‌وه‌که روون ده‌کاته‌وه

ته‌مه‌ن	ژماره	رێژه‌ی سه‌دی
۲۰_۱۸	۲۰	٪۳۳.۳
۲۴_۲۲	۲۲	٪۳۶.۷
۲۸_۲۶	۱۸	۳۰
کۆی گشتی	۶۰	٪۱۰۰

خسته‌ی ژماره (۲) ته‌مه‌نی ئەندامانی توژیینه‌وه‌که‌مان بۆ روون ده‌کاته‌وه که به رێژه‌ی (٪۳۶.۷) ئەندامانی توژیینه‌وه‌که ته‌مه‌نیان له نیوان ۲۴_۲۲ سالیادییه وه به رێژه‌ی (٪۳۳.۳) ئەندامان ته‌مه‌نیان ۲۰_۱۸ سالیادییه وه به رێژه‌ی (٪۳۰) ئەندامانی توژیینه‌وه‌که ته‌مه‌نیان ۲۸_۲۶ سالیادییه، که‌واته زۆرتیرن ئەندامانی توژیینه‌وه‌که ته‌مه‌نیان له نیوان ۲۴_۲۲ سالیادییه.

۳. شوینی نیشته جیبوون

خشتهی ژماره (۳) شوینی نیشته جیبوونی ئەندامانی توژیینهوهکه روون دهکاتهوه

شوینی نیشته جیبوون	ژماره	رێژهی سهدی
ناو شار	۳۹	٪۶۵
دەر موهی شار	۲۱	٪۳۵
کۆی گشتی	۶۰	٪۱۰۰

خشتهی ژماره (۳) شوینی نیشته جیبوونی ئەندامانی توژیینهوهکهمان بۆ دەر دمخات بۆمان دەر دهکهوئیت کهوا به رێژهی (٪۶۵) ئەندامانی توژیینهوهکه له ناو شار دهژین وه به رێژهی (٪۳۵) ئەندامان له دەر موهی شار دهژین، کهواته بۆمان دەر دهکهوئیت کهوا زۆرترین ئەندامانی توژیینهوهکه له ناو شار دهژین.

۴. باری ئابووری

خشتهی ژماره (۴) باری ئابووری ئەندامانی توژیینهوهکه روون دهکاتهوه

باری ئابووری	ژماره	رێژهی سهدی
زۆر باش	۴	٪۶.۷
ناوهند	۳۲	٪۵۳.۳
باش	۲۴	٪۴۰
کۆی گشتی	۶۰	٪۱۰۰

خشتهی ژماره (۴) باری ئابووری ئەندامانی توژیینهوهکه روون دهکاتهوه و بۆمان دەر دمخات کهوا (٪۳۲) ئەندامانی توژیینهوهکه باری ئابووریان ناوهنده وه به رێژهی (٪۴۰) باری ئابووریان باشه و به رێژهی (٪۶.۷) باری ئابووریان زۆر باشه، کهواته به گویرهی زۆری وه لآمی ئەندامانی توژیینهوهکه بۆمان دەر دهکهوئیت کهوا باری ئابووری ئەندامانی توژیینهوهکه ناوهنده.

۵. باری خیزانی

خشته‌ی ژماره (۵) باری خیزانی ئەندامانی توێژینه‌وه‌که روون ده‌کاته‌وه

باری خیزانی	ژماره	رێژه‌ی سه‌دی
سه‌لت	۵۸	٪۹۶.۷
خیزاندار	۲	٪۳.۳
جیابووه	۰	٪۰
کۆی گشتی	۶۰	٪۱۰۰

خشته‌ی ژماره (۴) باری ئابووری ئەندامانی توێژینه‌وه‌که روون ده‌کاته‌وه و بۆمان به دهرده‌خات که‌وا به رێژه‌ی (٪۵۸) ئەندامانی توێژینه‌وه‌که سه‌لتن وه به رێژه‌ی (٪۳.۳) ئەندامانی توێژینه‌وه‌که خیزاندارن وه به رێژه‌ی (٪۰) ئەندامان جیابووه‌ن، که‌واته بۆمان دهرده‌که‌وێت که‌وا زۆرت‌رین ئەندامانی توێژینه‌وه‌که سه‌لتن.

دووهم : خسته‌رووی زانیارییه تایبه‌ته‌کان

خشته‌ی ژماره (۶) نایا زانیاریت هه‌یه له‌سه‌ر یاسای ولاتی خۆت

وه‌لام	ژماره	رێژه‌ی سه‌دی
به‌لێ	۲۵	٪۴۱.۷
تاراده‌یه‌ک	۲۷	٪۴۵
نه‌خیر	۸	٪۱۳.۳
کۆی گشتی	۶۰	٪۱۰۰

سه‌بارته به خسته‌ی ژماره (۶) بۆمان دهرده‌خات که‌وا (٪۴۵) ئەندامانی توێژینه‌وه‌که له‌گه‌ڵ وه‌لامی تاراده‌یه‌ک دان و ده‌لێن تاراده‌یه‌ک زانیاریت هه‌یه له‌سه‌ر یاسای ولاتی خۆت وه به رێژه‌ی (٪۴۱.۷) ئەندامانی توێژینه‌وه‌که ده‌لێن به‌لێ و به رێژه‌ی (٪۱۳.۳) ده‌لێن نه‌خیر، که‌واته به گوێره‌ی زۆری وه‌لامی ئەندامانی توێژینه‌وه‌که بۆمان دهرده‌که‌وێت که‌وا تاراده‌یه‌ک زانیاریت هه‌یه له‌سه‌ر یاسای ولاتی خۆت.

خشته‌ی ژماره (۷) پیٲ وایه که یاسا توانای ههیه له کهم کردنهوهی تاوانهکان

وۀلام	ژماره	رٲژهی سهدی
بهلی	۳۶	٪۶۰
تارادهیهک	۲۱	٪۳۵
نهخٲر	۳	٪۵
کوی گشتی	۶۰	٪۱۰۰

خشته‌ی ژماره (۷) بۆمان دهردهمخات کهوا به رٲژهی (٪۶۰) ئەندامانی توٲژینهوهکه دهلٲن بهلی یاسا توانای ههیه له کهم کردنهوهی تاوانهکان وه به رٲژهی (٪۳۵) دهلٲن تارادهیهک و به رٲژهی (٪۵) دهلٲن نهخٲر، کهواته به گوٲرهی زوری وهلامی ئەندامانی توٲژینهوهکه بۆمان دهردهکهوٲت کهوا بهلی یاسا توانای ههیه له کهم کردنهوهی تاوانهکان.

خشته‌ی ژماره (۸) نایا تاوانباران له رٲگه‌ی یاساوه به سزای خوی دهگن

وۀلام	ژماره	رٲژهی سهدی
بهلی	۲۹	٪۴۸.۳
تارادهیهک	۳۱	٪۵۱.۷
نهخٲر	۰	٪۰
کوی گشتی	۶۰	٪۱۰۰

خشته‌ی ژماره (۸) بۆمان پروون دهکاتوه کهوا به رٲژهی (٪۵۱.۷) ئەندامانی توٲژینهوهکه دهلٲن تارادهیهک تاوانباران له رٲگه‌ی یاساوه به سزای خوی دهگن وه به رٲژهی (٪۴۸.۳) دهلٲن بهلی و به رٲژهی (٪۰) ئەندامان لهگه‌ل وهلامی نهخٲردان، کهواته بۆمان دهردهکهوٲت کهوا تارادهیهک تاوانباران له رٲگه‌ی یاساوه به سزای خوی دهگن.

خشتهی ژماره (۹) نایا یاسا لیکولینهوه له تاوانی تاوانباران دهکات

وهلام	ژماره	رېژهی سهدی
بهلی	۳۰	%۵۰
تارادهیهک	۲۵	%۴۱.۷
نهخیر	۵	%۸.۳
کوی گشتی	۶۰	%۱۰۰

خشتهی ژماره (۹) بومان پروون دهکاتمهوه کهوا به رېژهی (%۵۰) ئندامانی توپژینهوهکه دهلین بهلی تار تاوانباران له رېگهی یاساوه به سزای خوی دهگن وه به رېژهی (%۴۱.۷) دهلین تارادهیهک و به رېژهی (%۸.۳) دهلین نهخیر کهواته به گویرهی زوری وهلامی ئندامانی توپژینهوهکه لهم خشتهیهدا بومان دهردهکهویت که تاوانباران له رېگهی یاساوه به سزای خوی دهگن.

خشتهی ژماره (۱۰) نایا تاکهکانی نیو کومهلگا پابهندن به یاساکان

وهلام	ژماره	رېژهی سهدی
بهلی	۱۹	%۳۱.۷
تارادهیهک	۳۳	%۵۵
نهخیر	۸	%۱۳.۳
کوی گشتی	۶۰	%۱۰۰

سهبارت به خشتهی ژماره (۱۰) بومان دهردهکهویت کهوا به رېژهی (%۵۵) ئندامانی توپژینهوهکه لهگهل وهلامی تارادهیهک دان واته تارادهیهک تاکهکانی نیو کومهلگا پابهندن به یاساکان وه به رېژهی (%۳۱.۷) دهلین بهلی و به رېژهی (%۱۳.۳) لهگهل وهلامی نهخیردان، کهواته بومان دهردهکهویت کهوا تارادهیهک دان واته تارادهیهک تاکهکانی نیو کومهلگا پابهندن به یاساکان.

خشته‌ی ژماره (۱۱) نایا تاکه‌کان ده‌توانن پشت به یاسا ببه‌ستن له چاره‌سهرکردنی کیشه‌کانیان

وه‌لام	ژماره	ریشه‌ی سه‌دی
به‌لی	۱۷	٪۲۸.۳
تاراده‌یه‌ک	۴۲	٪۷۰
نه‌خیر	۱	٪۱.۷
کۆی گشتی	۶۰	٪۱۰۰

له خشته‌ی ژماره (۱۱) بۆمان ده‌ده‌که‌ویت که‌وا به ریشه‌ی (٪۷۰) ئەندامانی توێژینه‌وه‌که ده‌لین تاراده‌یه‌ک تاکه‌کان ده‌توانن پشت به یاسا ببه‌ستن له چاره‌سهرکردنی کیشه‌کانیان وه به ریشه‌ی (٪۲۸.۳) ده‌لین به‌لی تاکه‌کان ده‌توانن پشت به یاسا ببه‌ستن له چاره‌سهرکردنی کیشه‌کانیان وه به ریشه‌ی (٪۱.۷) ده‌لین نه‌خیر تاکه‌کان ده‌توانن پشت به یاسا ببه‌ستن له چاره‌سهرکردنی کیشه‌کانیان، به‌لام له‌گه‌ڵ ئەو وه‌لامانه بۆمان ده‌ده‌که‌ویت که‌وا تاراده‌یه‌ک تاکه‌کان ده‌توانن پشت به یاسا ببه‌ستن له چاره‌سهرکردنی کیشه‌کانیان.

خشته‌ی ژماره (۱۲) نایا یاسا توانیوو‌یه‌تی وا له تاوانباران بکات که تاوه‌نه‌کانیان دووباره نه‌که‌نه‌وه

وه‌لام	ژماره	ریشه‌ی سه‌دی
به‌لی	۱۸	٪۳۰
تاراده‌یه‌ک	۳۹	٪۶۵
نه‌خیر	۳	٪۵
کۆی گشتی	۶۰	٪۱۰۰

سه‌باره‌ت به خشته‌ی ژماره (۱۲) بۆمان روون ده‌بیته‌وه که‌وا به ریشه‌ی (٪۶۵) ئەندامانی توێژینه‌وه‌که ده‌لین تاراده‌یه‌ک یاسا توانیوو‌یه‌تی وا له تاوانباران بکات که تاوه‌نه‌کانیان دووباره نه‌که‌نه‌وه وه به ریشه‌ی (٪۳۰) ده‌لین به‌لی و به ریشه‌ی (٪۵) ده‌لین نه‌خیر، که‌واته به گوێره‌ی زۆری وه‌لامی ئەندامانی توێژینه‌وه‌که بۆمان ده‌ده‌که‌ویت که‌وا تاراده‌یه‌ک یاسا توانیوو‌یه‌تی وا له تاوانباران بکات.

خشتهی ژماره (۱۳) پیټ وایه که یاسا یهکسانه له دیاریکردنی تاوانهکان

وهلام	ژماره	ریشهی سهدی
بهلی	۱۷	٪۲۸.۳
تارادهیهک	۳۱	٪۵۱.۷
نهخیر	۱۲	٪۲۰
کوی گشتی	۶۰	٪۱۰۰

له خشتهی ژماره (۱۳) بۆمان دهردهکهوټ کهوا به ریشهی (٪۵۱.۷) ئەندامانی توټزینهوهکه دهلین تارادهیهک یاسا یهکسانه له دیاریکردنی تاوانهکان وه به ریشهی (٪۲۸.۳) ئەندامانی توټزینهوهکه لهگهٔ وهلامی بهلی دان وه به ریشهی (٪۲۰) دهلین نهخیر، کهواته به گویرهی زوری وهلامی ئەندامانی توټزینهوهکه بۆمان پروون دهبیتهوه کهوا تارادهیهک یاسا یهکسانه له دیاریکردنی تاوانهکان.

خشتهی ژماره (۱۴) پیټ وایه که یاسا جیاوازی دهکات له نیوان تاوانباراندا

وهلام	ژماره	ریشهی سهدی
بهلی	۵	٪۸.۳
تارادهیهک	۲۹	٪۴۸.۳
نهخیر	۲۶	٪۴۳.۳
کوی گشتی	۶۰	٪۱۰۰

له خشتهی ژماره (۱۴) بۆمان پروون دهکاتوه کهوا به ریشهی (٪۴۸.۳) ئەندامانی توټزینهوهکه لهگهٔ وهلامی تارادهیهک دان واته یاسا جیاوازی دهکات له نیوان تاوانباراندا وه به ریشهی (٪۴۳.۳) ئەندامانی توټزینهوهکه دهلین نهخیر وه به ریشهی (٪۵) ئەندامان لهگهٔ وهلامی بهلی دان، کهواته به گویرهی زوری وهلامی ئەندامانی توټزینهوهکه بۆمان دهردهکهوټ کهوا تارادهیهک دان واته یاسا جیاوازی دهکات له نیوان تاوانباراندا.

خشته‌ی ژماره (۱۵) نایا یاسا جیوازی له تاوانی ئافرهت و پیاوان دهکات

وه‌لام	ژماره	رێژه‌ی سه‌دی
به‌لێ	۸	٪۱۳.۳
تارادهیهک	۱۵	٪۲۵
نه‌خیر	۳۷	٪۶۱.۷
کۆی گشتی	۶۰	٪۱۰۰

له خشته‌ی ژماره (۱۵) بۆمان دهرده‌کهوئیت کهوا به رێژه‌ی (٪۶۱.۷) ئه‌ندامانی توێژینه‌وه‌که له‌گه‌ڵ وه‌لامی نه‌خیردان واته نه‌خیر یاسا جیوازی له تاوانی ئافرهت و پیاوان دهکات وه به رێژه‌ی (٪۲۵) ئه‌ندامانی توێژینه‌وه‌که وه‌لامیان به‌لێ بیه وه به رێژه‌ی (٪۱۳.۳) ده‌لین به‌لێ، به‌لام به‌گۆیره‌ی زۆری وه‌لامی ئه‌ندامانی توێژینه‌وه‌که بۆمان دهرده‌کهوئیت کهوا نه‌خیر یاسا جیوازی له تاوانی ئافرهت و پیاوان دهکات.

خشته‌ی ژماره (۱۶) نایا یاسا لیکولینه‌وه له تاوانی منداڵانیش دهکات

وه‌لام	ژماره	رێژه‌ی سه‌دی
به‌لێ	۳۳	٪۵۵
تارادهیهک	۲۱	٪۳۵
نه‌خیر	۶	٪۱۰
کۆی گشتی	۶۰	٪۱۰۰

له خشته‌ی ژماره (۱۶) بۆمان دهرده‌کهوئیت کهوا به رێژه‌ی (٪۵۵) ئه‌ندامانی توێژینه‌وه‌که ده‌لین به‌لێ یاسا لیکولینه‌وه له تاوانی منداڵانیش دهکات وه به رێژه‌ی (٪۳۵) ده‌لین تارادهیهک و به رێژه‌ی (٪۱۰) له‌گه‌ڵ وه‌لامی نه‌خیردان، کهواته به‌گۆیره‌ی زۆری وه‌لامی ئه‌ندامانی توێژینه‌وه‌که بۆمان ڕوون ده‌بیته‌وه که به‌لێ یاسا لیکولینه‌وه له تاوانی منداڵانیش دهکات.

خشتهی ژماره (۱۷) پیت وایه که یاسا له کاتی خویدا کهیسی تاوانهکه کوتای پیدینیت

وہلام	ژماره	ریژہی سہدی
بہلی	۱۰	٪۱۶.۷
تارادہیک	۲۲	٪۳۶.۷
نہخیر	۲۸	٪۴۶.۷
کوی گشتی	۶۰	٪۱۰۰

خشتهی ژماره (۱۷) بومان روون دهکاتہوہ کہ بہ ریژہی (٪۴۶.۷) ئەندامانی توژیڤنہوہکہ لهگہل وہلامی نہخیردان واتہ نہخیر یاسا له کاتی خویدا کہیسی تاوانهکه کوتای پیناہینیت وہ بہ ریژہی (٪۳۶.۷) دہلین تارادہیک و بہ ریژہی (٪۱۶.۷) دہلین بہلی بہلام بہ گویرہی زوری وہلامی ئەندامانی توژیڤنہوہکہ بومان دہر دہکھویت کہوا نہخیر یاسا له کاتی خویدا کہیسی تاوانهکه کوتای پیناہینیت.

خشتهی ژماره (۱۸) پیت وایه کہ ئافرہتان زیاتر ہانا بو یاسا دہبەن

وہلام	ژماره	ریژہی سہدی
بہلی	۲۴	٪۴۰
تارادہیک	۳۵	٪۵۸.۳
نہخیر	۱	٪۱.۷
کوی گشتی	۶۰	٪۱۰۰

خشتهی ژماره (۱۸) بومان دہر دہمخات کہوا بہ ریژہی (٪۵۸.۳) ئەندامانی توژیڤنہوہکہ دہلین تارادہیک ئافرہتان زیاتر ہانا بو یاسا دہبەن وہ بہ ریژہی (٪۴۰) ئەندامان لهگہل وہلامی بہلیدان وہ بہ ریژہی (٪۱.۷) لهگہل وہلامی نہخیردان، کہواتہ بہ گویرہی زوری وہلامی ئەندامانی توژیڤنہوہکہ بومان دہر دہکھویت کہوا تارادہیک ئافرہتان زیاتر ہانا بو یاسا دہبەن.

خشته‌ی ژماره (۱۹) پیت وایه که یاسا بۆ کهسانی دهسه‌لاتدار و بی دهسه‌لات و هکو یه‌که

وه‌لام	ژماره	رئزه‌ی سه‌دی
به‌لی	۷	٪۱۱.۷
تاراده‌یه‌ک	۱۴	٪۲۳.۳
نه‌خیر	۳۹	٪۶۵
کۆی گشتی	۶۰	٪۱۰۰

سه‌بارت به خشته‌ی ژماره (۱۹) بۆمان دهرده‌مخات کهوا به رئزه‌ی (٪۶۵) ئەندامانی توئزینه‌وه‌که له‌گه‌ل وه‌لامی نه‌خیردان واته نه‌خیر یاسا بۆ کهسانی دهسه‌لاتدار و بی دهسه‌لات و هکو یه‌ک نییه وه به رئزه‌ی (٪۲۳.۳) ئەندامانی توئزینه‌وه‌که له‌گه‌ل وه‌لامی تاراده‌یه‌ک دان و به رئزه‌ی (٪۱۱.۷) ده‌لین به‌لی، به‌لام به‌هۆی زۆری وه‌لامی ئەندامانی توئزینه‌وه‌که بۆمان دهرده‌که‌وئیت کهوا نه‌خیر یاسا بۆ کهسانی دهسه‌لاتدار و بی دهسه‌لات و هکو یه‌ک نییه.

خشته‌ی ژماره (۲۰) پیت وایه که تاوانباره‌کان ئەو که‌سانه‌ن که نه‌خوئنده‌وارن

وه‌لام	ژماره	رئزه‌ی سه‌دی
به‌لی	۲	٪۳.۳
تاراده‌یه‌ک	۲۱	٪۳۵
نه‌خیر	۳۷	٪۶۱.۷
کۆی گشتی	۶۰	٪۱۰۰

له خشته‌ی ژماره (۲۰) بۆمان دهرده‌که‌وئیت کهوا به رئزه‌ی (٪۶۱.۷) ئەندامانی توئزینه‌وه‌که ده‌لین نه‌خیر تاوانباره‌کان ئەو که‌سانه‌ن نین که نه‌خوئنده‌وارن وه به رئزه‌ی (٪۳۵) ده‌لین تاراده‌یه‌ک و به رئزه‌ی (٪۳.۳) ده‌لین به‌لی، کهواته به گویره‌ی زۆری وه‌لامی ئەندامانی توئزینه‌وه‌که ده‌لین نه‌خیر تاوانباره‌کان ئەو که‌سانه‌ن نین که نه‌خوئنده‌وارن.

خشتهی ژماره (۲۱) نایا یاسا دهچیته نیو کیشه خیل و عهشایرهکانی کومه‌لگا

وه‌لام	ژماره	رئیرهی سه‌دی
به‌لی	۹	%۱۵
تارادهیهک	۲۶	%۴۳.۳
نه‌خیر	۲۵	%۴۱.۷
کوی گشتی	۶۰	%۱۰۰

له خشتهی ژماره (۲۱) بۆمان دهرده‌کهوئیت کهوا به رئیرهی (%۴۳.۳) ئه‌ندامانی توئیرینه‌وه‌که ده‌لین تارادهیهک یاسا دهچیته نیو کیشه خیل و عهشایرهکانی کومه‌لگا وه به رئیرهی (%۴۱.۷) ئه‌ندامانی توئیرینه‌وه‌که ده‌لین نه‌خیر وه به رئیرهی (%۱۵) ئه‌ندامانی توئیرینه‌وه‌که ده‌لین به‌لی، کهواته به گویرهی زوری وه‌لامی ئه‌ندامانی توئیرینه‌وه‌که بۆمان دهرده‌کهوئیت کهوا تارادهیهک یاسا دهچیته نیو کیشه خیل و عهشایرهکانی کومه‌لگا.

خشتهی ژماره (۲۲) نایا رازی له‌سه‌ر جووری سزاییه‌کان بۆ تاوانباران

وه‌لام	ژماره	رئیرهی سه‌دی
به‌لی	۱۳	%۲۱.۷
تارادهیهک	۴۱	%۶۸.۳
نه‌خیر	۶	%۱۰
کوی گشتی	۶۰	%۱۰۰

له خشتهی ژماره (۲۲) بۆمان دهرده‌کهوئیت کهوا به رئیرهی (%۶۸.۳) ئه‌ندامانی توئیرینه‌وه‌که ده‌لین تارادهیهک رازین له‌سه‌ر جووری سزاییه‌کان بۆ تاوانباران وه به رئیرهی (%۲۱.۷) ئه‌ندامانی توئیرینه‌وه‌که ده‌لین به‌لی و به رئیرهی (%۱۰) ئه‌ندامان ده‌لین نه‌خیر، کهواته به گویرهی زوری وه‌لامی ئه‌ندامانی توئیرینه‌وه‌که بۆمان دهرده‌کهوئیت کهوا تارادهیهک رازین له‌سه‌ر جووری سزاییه‌کان بۆ تاوانباران.

خشتهی ژماره (۲۳) نایا سزاییهکان به گویرهی تاوانهکانه

وہلام	ژماره	ریژہی سہدی
بہلی	۳۷	٪۶۱.۷
تارادہیک	۲۱	٪۳۵
نہخیر	۲	٪۳.۳
کوی گشتی	۶۰	٪۱۰۰

لہ خشتهی ژماره (۲۳) بومان دمردهکویت کهوا به ریژہی (٪۶۱.۷) ئەندامانی توژیڤنہوکه دلین بہلی سزاییهکان به گویرهی تاوانهکانه وہ به ریژہی (٪۳۵) ئەندامانی توژیڤنہوکه دلین تارادہیک و بہ ریژہی (٪۳.۳) دلین نہخیر، بہلام به گویرهی زوری وہلامی ئەندامانی توژیڤنہوکه بومان دمردهکویت کهوا بہلی سزاییهکان به گویرهی تاوانهکانه.

بهشی شهشهم

یهكهم : نهجامهكان

دووهم : پيشنيارهكان

سييهم : راسپاردهكان

یهکهم : نهجامهکان

۱. بۆمان دهردهکهوئیت کهوا تارادهیهک سهروهی یاسا له کۆمههگای ئیمهدا رۆلی ههیه له کهم کردنهوهی تاوان و تاکهکان شارهزاییان تارادهیهک ههیه لهسهه یاساکانی ولاتهکهمان و پابهندن بهو جۆره یاساییانه وه ههروهها بۆمان دهردهکهوئیت کهوا ئافرهتان له کۆمههگای ئیمهدا زیاتر هانا بۆ بهر یاسا دهبن له کاتی ههبوونی ههه تاوانیک و دهست درئژیکردنه سهه مافیکیان.

۲. بۆمان دهردهکهوئیت کهوا یاسا توانای ههیه له کهم کردنهوهی تاوانهکان و تارادهیهکیش تاوانباران له ریگهی یاساکانهوه دهتوانن به سزای خویان بگهن به گویرهی ئهه سزاییانهی که به شیوهی یاسای بهسههیدا دهسهپینرئیت و یاسا به رادهیهکی زۆر باش لیکولینهوه له تاوانی تاوانبارانیش دهکات.

۳. تارادهیهک یاسا وای له تاوانباران کردوه که تاوانهکانیان دووباره نهکهنهوه و وه دهتواننن بلین یاسا هۆکاریکه بۆ کهم کردنهوهی تاوان له ناو کۆمههگادا.

۴. بۆمان دهردهکهوئیت کهوا تارادهیهک رازین لهسهه جۆری ئهه سزاییهی که یاسا بۆ تاوانبارانی داناه و وه تارادهیهک یاساکان به گویرهی تاوانهکانییانن.

دووه م : پيشنيارهكان

۱. داوا دهكەين كهوا قوتابيان تويزينهوهي زياتر ئهنجام بدن سهبارت به رولي ياسا له كهه كردنهوهي تاوان و رولي ياسا له كۆمهنگادا به دهربخهن.

۲. ههروهها داوا دهكەين كه قوتابيان و ماموستايان له وانهان و سميناراتهكانى زنهو زياتر جهخت لهسهه رولي ياسا بكهنهوه بو كهه كردنهوهي تاوان تاوهكو قوتابيان بهرچاو روونينا ههبيت سهبارت به ياسا.

۳. داوا دهكەين كهوا تويزهرانى دواي ئيمه باسى ئهه لايهناهي ياسا و تاوان بكهه كه ئيمه نههمان تهانيوه باسى لئوه بكههين و بيخهينه روو.

سهيهه م : راسپاردهكان

۱. داوا دهكەين كه لايهني پهيوهنديدار و حكومت زياتر بايهه به لايهني ياسا و رولي ياسا له كهه كردنهوهي تاوان بدن و تاوانباران به سزايي ياساي خويان بگهينين بو ئهوهي كهساني تر نهتوانن جاريكي تر تاوان ئهنجام بهدهنهوه.

۲. داوا دهكەين كهوا كهنالهكانى راگهياندن زياتر هوشداري بلاو بكهنهوه سهبارت به ياسا و ناوهروكهكانى ياسا و بهرنامهي تاييههت بو ئهه جووره پرسه دابنريته بو ئهوهي تاكههان هوشيار بكاتهوه و له ههه بارودوخيكدابيته هانا بو ياسا بههه و له تاوان دوور بكهونهوه و پشت به ياساي ولاتهكههان بههستن.

۳. داوا له دههزگاكاني پهرومرده و قوتابخانهكان دهكەين كه روليكي بهرچاويان ههبيت له هوشيار كردنهوهي قوتابيان و تاك بو ئهوهي تاوان ئهنجام نهدهن.

ليستی سەرچاوهكان

يهكهم : سەرچاوه كوردییهكان

١. رسول رزگار عزیز، ٢٠١٥، پهپوهندی پیشه به تاوان له کۆمهڵگه‌ی کوردیدا، نامه‌ی ماستەر ، زانکوی سه‌لاحه‌دین.

دووهم : سەرچاوه عه‌ره‌بیه‌یه‌كان

٢. دنجا ، ١٩٩٠، المدخل الى علم القانون ، دارا الشمال للطباعة والنشر والتوزيع ، لبنان

٣. الصراف و حزبون ، ٢٠٠٨، المدخل الى علم القانون ، عمان ، دار الثقافة للنشر والتوزيع

٤. الفار ، ١٩٩٣، المدخل لدراسة العلوم القانونية ، عمان ، دار الثقافة للنشر والتوزيع

٥. عبدالله علي احمد الماغي، ٢٠٠٧، اتجاهات الجريمة في المناطق الحضرية، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية العلوم الاجتماعية، جامعة نايف للعلوم الامنية ، الرياض

٦. سيد فهمي محمد ، ٢٠١٢، الخدمة الاجتماعية في مجال الجريمة والعقاب، المكتب الجامع الحديث، الاسكندرية

٦. رشوان حسن عبدالحميد، ٢٠١٠، الجريمة (دراسة في علم الاجتماع الجنائي) ط٢ ، المكتب الجامعي الحديث، الاسكندرية

٧. سليمان فايز محمد الجعافره، ٢٠٢٢، دور قانون منع الجرائم للحد من الجريمة وتحولاتها في ظل جائحة كورونا ، جامعة مودة،

٨. الحيدري: جمال ابراهيم، ٢٠١٥، شرح احكام القسم خاص من قانون العقوبات، مكتبة السنهوري، بغداد، (ص١٧٠)

٩. المادة (١) من قانون مكافحة الارهاب العراقي رقم(١٣) لسنة (٢٠٠٥) النافذ.

١٠. ادم و هيب النداوى و هاشم حافظ، ١٩٨٩، تاريخ القانون، العاتك للنشر، القاهرة.

١١. جورج سباين، ١٩٦٣، تطور الفكر السياسي، الجزء الاول، ترجمة:حسن جلال العروسي، دار المعارف، القاهرة.

١٢. اميل دوركايم، ١٩٨٢، في التقسيم العمل الاجتماعي، ترجمة:حافظ الجمالي، اللجنة اللبنانية لترجمة الروائع، بيروت
١٣. سبعد: نبيل ابراهيم، ٢٠١٦، مدخل الى قانون(نظرية قانون)، دار الجامعة جديدة، الاسكندرية
١٤. الفتلاوي: سهيل حسين، ٢٠٠٩، المدخل لدراسة علم القانون، مكتبة الذاكرة، بغداد.
١٥. عبدالباقي البكري-زهير البشير، ٢٠١٢، المدخل لدراسة القانون، مكتبة السنهوري، بغداد.
١٦. حميد حنون خالد، ٢٠١٥، مبادئ القانون الدستوري وتطور النظام السياسي في العراق، مكتبة السنهوري، بغداد،
١٧. احمد ابراهيم حسن، ٢٠٠٠، غاية القانون-دراسة في فلسفة القانون، الدار الجامعية، مصر
١٨. شريف احمد الطباخ، ٢٠١٢، اثر الفساد الحكومي في انتشار الجريمة، دار الفكر الجامعي، الاسكندرية.
١٩. عبدالمنعم سليمان، ٢٠٠٣، النظرية العامة لقانون العقوبات، منشورات الحلبي الحقوقية، بيروت.
٢٠. القاضي: محمد محمد مصباح، ٢٠١٤، قانون العقوبات، قسم العام، منشورات الحلبي الحقوقية، بيروت.
٢١. الحيدري: جمال ابراهيم، ٢٠١٥، شرح احكام القسم خاص من قانون العقوبات، مكتبة السنهوري، بغداد.
٢٢. المادة (١) من قانون مكافحة الارهاب العراقي رقم(١٣) لسنة (٢٠٠٥) النافذ.

سهراچاوهى نينگليزى

1. Uday، Khalifa Ibrahim (2018) Law Authority and Its Role in Crime Reduction، Analytical Research، Diyala University، Diyala

سايتى نهليكترونى

Social Studies, Ancient Civilizations, Civics, 2024.

<https://education.nationalgeographic.org/resource/rule-law/>

پاشکۆ

زارهتی خویندنی بالا و تووژینهوهی زانستی
زانکۆی سه‌لاحه‌دین – ههولێر

کۆلیژی ئاداب – بهشی کۆمه‌لناسی

فۆرمی راپرسی

به‌ریز : ئەم فۆرمی به‌رده‌ستت به‌ مه‌به‌ستی ئەنجامدانی تووژینهوهی زانستیه‌ به‌ ناوێشانی (رولی یاسا له‌ که‌م کردنه‌وهی تاوان) تووژینه‌وهیه‌کی مه‌یدانیه‌ له‌ زانکۆی سه‌لاحه‌دین – کۆلیژی ئاداب داواکارین له‌ به‌ریزتان ته‌واوی به‌رگه‌کان به‌ وردی بخوینه‌وه‌ به‌ دروستی وه‌لام بده‌نه‌وه‌، ئەم راپرسیه‌ ته‌نها بۆ کاری زانستیه‌ به‌و هاوکاری کردنه‌تان مایه‌ی ریزه‌ و خزمه‌تیکه‌ بۆ به‌ره‌وپیش بردنی ره‌وشی زانستی له‌م به‌وه‌دا.

تێبینی :

- ۱- پێویست به‌ ناووسین ناکات.
- ۲- وه‌لام (✓) له‌ به‌رده‌م ئەو ده‌سته‌واژانه‌ دابنێ که‌ تو پێت گۆنجاوه‌

یه‌که‌م : پرسیاره‌ گشتیه‌کان

- ۱_ ره‌گه‌ز ()
 - ۲_ ته‌مه‌ن ()
 - ۳_ شوینی نیشه‌جیبوون ()
 - ۴_ باری ئابووری ()
 - ۵_ باری خێزانی ()
- ناوشار () ده‌ره‌وه‌ی شار ()
- زۆر باش () ناوه‌ند () باش ()
- سه‌لت () خێزانداری () جیابووه‌ ()

سه‌ر په‌ر شتیار

د. سه‌ها یونس

تووژهر

امیر محمد امین

دووه م : پرسیاره گشتیهکان

نهخیر	تارادهیهک	بهلی	پرگهکان
			۱_ ئایا زانیاریت همیه لهسه یاسای ولاتی خوت ؟
			۲_ پیت وایه که یاسا توانای همیه له کم کردنهوهی تاوانهکان ؟
			۳_ ئایا تاوانباران له ریگهی یاساوه به سزای خوی دهگات ؟
			۴_ ئایا یاسا لیکولینهوه له تاوانی تاوانباران دهگات
			۵_ ئایا تاکهکانی نیو کۆمهلگا پابهندن به یاساکان ؟
			۶_ ئایا تاکهکان دهتوانن پشتی به یاسا بیهستن له چارسهکردهی کیشهکانیان ؟
			۷_ ئایا یاسا توانیویهتی وا له تاوانباران بکات که تاومنهکانیان دووباره نهکهنهوه ؟
			۸_ پیت وایه که یاسا یهکسانه له دیاریکردنی تاوانهکان ؟
			۹_ پیت وایه که یاسا جیاوازی دهگات له نیوان تاوانباراندا ؟
			۱۰_ ئایا یاسا جیاوازی له تاوانی ئافرهت و پیاوان دهگات ؟
			۱۱_ ئایا یاسا لیکولینهوه له تاوانی مندالانیش دهگات ؟
			۱۲_ پیت وایه که یاسا له کاتی خویدا کهیسی تاوانهکه کۆتای پیدینیت ؟
			۱۳_ پیت وایه که زیاتر ئافرهتان زیاتر هانا بو یاسا دمبهن ؟
			۱۴_ پیت وایه که یاسا بو کهسانی دهسهلاتدار و بی دهسهلات و هکو یهکه ؟
			۱۵_ پیت وایه که تاوانبارهکان نهو کهسانهمن که نهخویندموارن ؟
			۱۶_ ئایا یاسا دمچینه نیو کیشه خیل و عهشایرهکانی کۆمهلگا ؟
			۱۷_ ئایا رازی لهسهر جۆری سزاییهکان بو تاوانباران ؟
			۱۸_ ئایا سزاییهکان به گویرهی تاوانهکانه ؟